

bahislerinin şerhinden ibaret olan iki sayfalık bir ek yer almaktadır. Brockelmann, *el-Uşûlü'l-münife*'nin Esad Efendi bölümündeki nüshasında (nr. 1141) *Muhtaşarü'l-Uşûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe* adıyla bir eserin daha bulunduğunu kaydetmişse de yapılan incelemede söz konusu numarada *İşârâtü'l-merâm*'in yer aldığı görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Uşûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1416/1996; a.e., Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 567/1, vr. 5^a (hâmiş), 16^a-17^a; a.mlf., *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 3-9, 338-339; Muvaffak b. Ahmed el-Mekki, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, s. 76-77, 151; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, s. 225, 363-364; Ebû'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî, *Câmi'ü'l-mesânid*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), I, 143, 182; Brockelmann, *GAL*, II, 436; *Suppl.*, II, 447, 525, 647.

İLYAS ÇELEBİ

USÛLÜ'İ-PEZDEVÎ

(أصول الپزدهوی)

Ebû'l-Usr el-Pezdevî'nin

(ö. 482/1089)

Hanefî fıkıh usulüne dair eseri

(bk. PEZDEVÎ, Ebû'l-Usr).

USÛLÜ's-SERAHSÎ

(أصول السرخسی)

Serahsî'nin

(ö. 483/1090 [?])

fıkıh usulüne dair eseri.

Bugün Türkménistan-İran sınırında küçük bir şehir olan Serahs'ta dünyaya gelen Serahsî'nin Hanefî hukuk düşüncesini, esaslarını ve yöntemlerini derli toplu biçimde ortaya koyan fıkıh usulü eseridir. Eser sonraki yüzyıllarda Hanefî mezhebinin hâkim olduğu Osmanlı ve çağdaş bazı devletlerin hukuk sistemleri üzerinde derin etkiler icra edecek olan orta dönem Buhara Hanefî hukuk mektebinin ürünlerindedir. *Takvîmü'l-edille* adlı eseriyle bu mektebe öncülük eden Ebû Zeyd ed-Debûsî, Buhara Hanefî usul geleneğini Cessâs'ın *el-Fuşûlü*'ü üzerinden tanıdığımız Irak Hanefî usul geleneğiyle telif etmiş ve iki ilmî merkezin mirasını yeniden yorumlayarak Hanefî hukuk düşüncesine yeni bir form ve içerik kazandırmıştır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin öncülüğünde gelişen Semerkant mektebinin fıkıh usulü yaklaşımını Alâeddin es-Semerkandî'nin *el-Mî-*

zân'ında görüldüğü gibi daha çok kelâmci yöntemine yakın dururken Buhara mektebi, Irak ve Mâverâünnehir gelenekleri yanında Semerkant mektebinin katkılarıyla da zenginleşip diğer İslâm hukuk düşünce ekollerinden belirli noktalarda farklılaşan bir ağırlıkla Orta Asya bölgesine özgü bir fıkıh usulü yaklaşımını geliştirmiştir. Daha sonra fıkıhçılar yöntemi ya da Hanefî yöntemi diye anılacak olan bu yaklaşım kelâmcılar yönteminin karşısına yerleştirilmiştir. Diğer mezhepler ve geleneklerde de benzer bazı girişimler olmakla birlikte bu yöntem büyük ölçüde Buhara Hanefî mektebinin ürünüdür. Kelâmî/felsefî öncüllere daha az vurgu yapma ve fikhî/hukukî bakış açısını merkeze alma yönüyle fukahâ yöntemiyle İngiliz hukuk pozitivizmi ve Amerikan realizmi arasında bir benzerlik bulunduğu söylenebilir.

Debûsî yanında Buhara mektebinin gelişimine büyük katkı sağlayan bir diğer isim Buhara hukuk mektebinin, hatta genel olarak Hanefî mezhebinin klasik ve en muhterem iki usul eseri kabul edilen *Uşûlü's-Serahsî* ile *Uşûlü'l-Pezdevî*'nin müelliflerinin hocası olan Abdülazîz el-Halvânî'dir. Serahsî'nin *el-Uşûlü*'ü ile Ebû'l-Usr el-Pezdevî'nin *el-Uşûlü*'ü arasındaki benzerlik hocaları Halvânî'nin Buhara fıkıh usulü geleneğinin oluşumundaki etkisini gözlemlemeye imkân vermektedir. Ele aldığı konuları kısaca inceleyen Serahsî'nin eseri araştırmacılara hitap eden bir ilmî referans kitabı özelliği taşıırken Pezdevî'ninki -yine üst düzey bir ilim diliyle yazılmış olmakla birlikte- derli toplu ve sistematik sunuma öncelik veren bir ders kitabını andırmaktadır. Bu biçimsel fark dışında iki eser neredeyse aynı kaleminden çıkmış gibi birbirine benzemektedir. Birinin diğerinin eserinden haberdar olup onu kullandığına dair herhangi bir veri bulunmadığından bu iki eserin esas itibarıyla hocaları Halvânî ile birlikte geliştirilmiş ortak bir malzemeye dayandığı ve hocalarının ölümünden sonra ayrı çalışmalar halinde ortaya konduğu söylenebilir. Bu iki müellifin fûrû alanındaki eserlerine *el-Mebsûtü*, usul alanında ise *el-Uşûlü* adını vermiş olmaları da (*Keşfü'z-zunân*, I, 112; II, 1580-1581) bu ihtimali güçlendiren bir husustur.

Serahsî *Uşûlü's-Serahsî*'yi, Hanefî hukuk doktrininin ayrıntılarına ilişkin kaleme aldığı büyük bir şerh çalışması olan *el-Mebsûtü*'u yazdığı sırada kendisine rehberlik eden teorik hukuk esaslarını ve yöntemlerini derli toplu biçimde ortaya koymak üzere telif ettiğini belirtmektedir (*el-Uşûlü*, I, 10). *el-Mebsûtü*, Hanefî mezhebi-

nin hukuk doktrininin esasını teşkil eden Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin temel eserlerinde yer alan ve mezhebin esasını kabul edilen görüşlerin (zâhirü'r-rivâye) ayrıntılı bir şerhi olup hem hukuk tarihi hem mezhep doktrini açısından son derece önemlidir. Serahsî, uzun bir süreçte tamamladığı *el-Mebsûtü*'u kaleme alırken muhtemelen *el-Uşûlü*'ünü yazmayı planlamış, onu tamamladıktan sonra da bu projesini gerçekleştirmiştir. Hapiste iken başlayıp çıktıktan sonra tamamladığı *el-Uşûlü*, bildiği kadarıyla onun son eserlerinden biridir; Serahsî eseri 479 yılı Şevval ayının sonunda (6 Şubat 1087) Özkent Kalesi'nin bir odasında yazmaya başladığını dîbâcesinde belirtmektedir (I, 9); fakat bitiş tarihi günümüze gelen nüshalarında kaydedilmemektedir. Bu tarihten kısa bir süre sonra vefat ettiği için eserini gözden geçirme fırsatı bulamadığı ve konu tertibindeki bazı düzensizliklerin bunun için giderilemediği anlaşılmaktadır.

Serahsî, İslâm akaidine dair temel ilkelere öğrenilmesinden sonra en değerli meşgalenin Selef'in yolunu izleyip fıkıh ilmiyle uğraşmak olduğunu belirterek kitabına başlar. Ona göre fıkıh üç şeyin birleşiminden oluşur. Birincisi dinin uyulması gereken kurallarını bilmektir ki bu fûrû-i fikhîdir. İkincisi nasları mânalarıyla kavrayıp hükümlerin asıllarını tanıyarak onlara ilişkin bilgiyi sağlamlaştırmaktır ki bu da fıkıh usulünü teşkil eder. Üçüncüsü ise hükümleri kişinin hayatına yansıtması (amel), bir anlamda ahlâkî tutarlılığa sahip olmasıdır. Serahsî'ye göre sadece birincisini yapabilene râvi denilir; birincisini ve ikincisini birlikte başaran -tam hak etmese defakih denebilir. Gerçek anlamda fakih ise üçünü birlikte yapabilen kimsedir. Ona göre Hanefî mezhebinin kurucuları kabul edilen Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî bu üç özelliği taşıyan örnek şahsiyetlerdir; bunlar Hanefî mezhebinin hukuk doktrinini bu temellerden hareketle teşkil etmiştir.

İnsanın bu dünyadaki varlık sebebi olan imtihan sürecini başarılı biçimde yaşayabilmesi helâl ve haramı ayırt edebilmesi, kısaca Allah'ın kendisinden uymasını istediği kuralları bilmesine bağlıdır (*a.g.e.*, I, 11). Bir yükümlülükler sistemi olarak kurallar varlıklarını ve meşruiyetlerini Allah'ın emir ve nehiyelerinden aldığı için Serahsî kitabına emir konusuyla başlar. Müslümanın, zihninde hukukun meşruiyetini ilâhî emirden alması düşüncesinin bir ifadesi sayılan bu yaklaşım belki de devrin önemli bir tartışma konusunu meydana getiren

USÛLÜ'S-SERAHSÎ

yükümlülüklerin akfî bir zorunluluktan mı yoksa ilâhî hitaptan mı doğduğu şeklinde özetlenebilecek hüsün-kubuh tartışmasında Serahsî'nin ikinci görüşe meylettği şeklinde de anlaşılabilir. Kendisinden önce Hanefî fıkıh usulünün iki önemli otoritesi olan Cessâs ve Debûsî birinci görüşe meyleyerek yükümlülüklerin metafizik anlamda akfî bir temele dayandığı konusunda Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmıştır. Serahsî ve çağdaşı Pezdevî seleflerine başka alanlarda büyük ölçüde katılmakla birlikte Abdülazîz el-Buhârî'nin de belirttiği gibi bu konuda onların Mu'tezilî'ye yakın tavrını benimsememiş, Mu'tezile ile Eş'ariyye arasında orta bir yol olarak görülebilecek bir tavrın Hanefîler arasında gelişmesine zemin hazırlamıştır (*Keşfü'l-esrâr*, I, 182-184). Daha sonra Serahsî, Debûsî'yi izleyerek fıkıh usulü konularını hüccet (delil) kavramı çerçevesinde bir bütünlük içinde ele almaya yönelir (*el-Uşûl*, I, 227 vd.) ve fıkıh usulü konularını dört şer'î delil (kitap-sünnet-icmâ-kıyas) sırasına göre işler. Özellikle mütekaddimîn usulcülerinin fıkıh usulünün konusunu "deliller" şeklinde düşündükleri hatırlanırsa Serahsî'nin deliller çerçevesinde bir sıralamaya gitmesi doğaldır. Sonraki usul-i fıkıh eserlerinde delillerin yanına hükümler de eklenmiştir. Serahsî, Buhara geleneğine bağlı olarak hükümler konusunun bir kısmını kitabın (Kur'an) altında bir bölüm olan emir konusunun içinde çeşitli yerlerde ele almış (meselâ emrin mücebi altında şer'î hükümlerin tanımları, azîmet ve ruhsat, hüsün ve kubuh vb., *a.g.e.*, I, 60 vd., 110 vd., 117 vd.) ya da ehliyet konusunda görüldüğü gibi bir kısmını da eserinin sonunda kıyas konusunu tamamladıktan sonra işlemiştir (II, 332 vd.).

Serahsî, konuları ele alırken örnekleri daha çok fûrû-i fıkıhtan seçen fukaha geleneğini büyük ölçüde sürdürmekle birlikte mütekallimîn usulünde görüldüğü gibi önce konuyu teorik olarak ortaya koyar, ardından o konuda farklı görüşleri genelde görüş sahibi kişi veya ekollerin adını belirtmeden sıralar ve bu görüşlerin tartışmasına geçer. Umumiyetle usul ihtilâflarına, hatta kelâmî neticeleri olan meselelerde tarafların görüşlerine işaret edilmekle birlikte Doğu İslâm coğrafyasında Hanefîler'in rakibi olan Şâfiî mezhebinin görüşleri genel bir hedef olarak seçilir (meselâ bk. I, 21, 75, 82, 256). Serahsî tartışma bölümlerinde muhaliflerinki dahil bütün görüşleri etraflıca tartışır ve muhalifin görüşünü onun bakışıyla ortaya koyan pasajlara uzunca yer verir (meselâ bk. I, 15-17, 132-135). Ancak tartışmaların ta-

mamı, Serahsî'nin kendi benimsediği görüşü temellendirmek amacına hizmet edecek şekilde seyretmektedir. Serahsî'nin diğer bütün mezhep mensubu İslâm âlimleri gibi fûrû-i fıkıhta mezhebine ait fikirleri savunmada onları dinin asıllarıyla irtibatlandırma ve teorik çerçevede temellendirme isteği baskındır. Dolayısıyla bu bazan icmâ edilen bir konuda dinî ya da Sünnî bir temel tercihi savunma mânasına gelirken bazan da ihtilâflı bir konuda kendi mezhebinin savunma şeklinde tezahür eder. Mezhep içi ihtilâflarda ise Serahsî kendi kişisel tavrını açıkça ortaya koyabilmektedir (I, 74-75, 144-145; II, 335).

Uşûlü's-Serahsî üzerine herhangi bir şerh çalışması yapılmamış, ancak Pezdevî şerhleri başta olmak üzere sonraki usul eserlerinde *el-Uşûl*'den bolca faydalanılmıştır (meselâ bk. Abdülazîz el-Buhârî, I, 44, 106, 110, 123). Öte yandan Ömer el-Habbâzî'nin *el-Muğni* adlı eserinin büyük ölçüde *Uşûlü's-Serahsî*'nin bir ihtisarı olduğu söylenebilir. Çok sayıda nüshası bulunan *Uşûlü's-Serahsî*'nin (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 434, Fâtih, nr. 1236, Cârullah Efendi, nr. 437; Konya Bölge Yazma Eserleri Ktp., nr. 4410) ilmî neşri üç yazma nüshadan hareketle Ebû'l-Vefâ el-Efgânî tarafından gerçekleştirilmiş ve iki cilt halinde yayımlanmıştır (Haydarâbâd 1372, bundan ofset Beyrut 1393/1973). *el-Muḥarrer fi uşûli'l-fıkh* adıyla yapılan neşirde (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Beyrut 1417/1996) dipnotlar ve indeks kısmı çıkarılıp âyetlerin Kur'an'daki yerleri ve hadis kaynakları gösterilmiş, metinde geçen kişiler hakkında bibliyografik notlar eklenmiştir. Bunların dışında her şey birinci neşirle aynıdır; öyle ki onun hatalı bir baskısından kopyalandığı için sayfa atlama ve yer değiştirme gibi hatalar aynen tekrarlanmıştır, dolayısıyla bu neşir güvenilir değildir (Serahsî'nin usul eseri üzerine modern dönemde yapılan çalışmalar için bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372, I-II; a.m.f., *el-Muḥarrer fi uşûli'l-fıkh* (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza), Beyrut 1417/1996; Debûsî, *el-Esrâr fi'l-üşûl ve'l-fürû' fi takvîmi'l-edilleti's-şer'* (nşr. Mahmûd Tevfik Abdullâh el-Avâtîlî er-Rifâî), Amman 1999; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl*; Habbâzî, *el-Muğni fi uşûli'l-fıkh* (nşr. M. Mazhar Bekâ), Mekke 1403/1983, s. 27, 183; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1307, I, 44, 106, 110, 123, 182-184; *Keşfü'z-zunûn*, I, 112; II, 1580-1581; Nasî Aslan, *Uşûlü's-Serahsî'nin Tahlîli* (yüksek lisans tezi, 1991), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Tahsin Görgün, *Sprache,*

Handlung und Norm : Eine Untersuchung zu "Usul al-Fiqh" und "Kitab as-Siyar" des Sams al-A'imma Muhammad b. Abi Sahl Ahmad as-Sarahsi (1009-1090 n.c.), İstanbul 1998; Murteza Bedir, *Early Development of Hanafi Usul al-Fiqh (Legal Theory)*, (doktora tezi, 1999), Manchester University Faculty of Art; A. Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul 2008, s. 97 vd.

MURTEZA BEDİR

UŞ, Yûsuf b. Reşid

(bk. İŞ, Yûsuf b. Reşid).

UŞAK

Ege bölgesinin
İçbatı Anadolu eşiğinde yer alan şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

İç Anadolu bölgesini Ege bölümüne bağlayan ve İçbatı Anadolu eşiği adı verilen bölümde bulunur. Şehir, Murat dağının güneybatısında Elmadağ'ın eteklerinde kurulmuş olup içinden geçen Dokuzsele çayının iki yakasında yerleşmiştir. Milâttan önce IV. binyıldan itibaren yerleşim yeri olarak kullanıldığı arkeolojik bulgulardan anlaşılın Uşak'ın bilinen en eski adı Temenothyrai'dir. Buranın Frigyalılar zamanında tesis edildiği sanılmaktadır. Diğer taraftan antik dönemlere ait bazı sikkelere üzerinde Flaviopolis adı da geçmektedir. Bu şehir Aktaş köyünün güneyinde kurulmuş ve Roma döneminde bu ismi almıştır. Uşak (Uşşak) adı ise Türkler döneminde ortaya çıkmıştır. Uşak ve çevresi, milâttan önce II. binyılda Anadolu'nun orta kesimlerinde kurulan ve zaman zaman hâkimiyetlerini Batı Anadolu'ya kadar genişleten Hititler'in idaresine girdi. Milâttan önce XII. yüzyılda Frigler'in, VII. yüzyılda Lidyalılar'ın ve ardından Persler'in (m.ö. 546) hâkimiyeti altındaydı. Persler'in bölge üzerindeki egemenliği Büyük İskender'in Anadolu seferine kadar devam etti (m.ö. 334). Onun ölümünden (m.ö. 323) sonra generallerinden Antigonos'un payına düştü. Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine geçinceye kadar (m.ö. 189) Bergama Kralığı'nın sınırları içinde kaldı. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması üzerine (395) Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenlik alanına girdi.

XI. yüzyılda Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'nun fethine yönelik seferleri Uşak bölgesine kadar uzandı. Bu yüzyılın ikinci yarısında Emîr Afşin'in Marmara denizi kıyılarına ulaşan akınının güzergâhında Uşak yöresi de bulunuyordu. Malazgirt zaferinin